

Szőke Béla Miklós

A KAROLING- KOR A KÁRPÁT- MEDENCÉBEN

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

Szőke Béla Miklós

A KAROLING-KOR A KÁRPÁT- MEDENCÉBEN

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSA

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ■ BUDAPEST ■ 2014

KIÁLLÍTÁS

A KIÁLLÍTÁS KURÁTORAI Bácsány Annamária
Révész László
Szóke Béla Miklós
Vörös István

MUNKATÁRS Gergely Katalin

A kiállítás Karoling-kori részének előkészítésében
és megvalósításában kiemelt partnerintézmény:
MTA BTK RÉGÉSZETI INTÉZET

KÖLCSÖNZŐ INTÉZMÉNYEK
Balatoni Múzeum, Keszthely
Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg
Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest
Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
Soproni Múzeum
Thúry György Múzeum, Nagykanizsa

MAKETTEK Narmer Építészeti Stúdió

ANIMÁCIÓ Narmer Építészeti Stúdió
Történelmi Animációs Egyesület

ÚJAK ÉS ÍJTARTÓ ÁLLVÁNYOK Szabó Pál
Interactive Exhibits Kft.

ÉPÍTÉSZETI ÉS GRAFIKAI TERVEZÉS Narmer Építészeti Stúdió

ÉPÍTÉSZETI KIVITELEZÉS Vektor Kft.
Beige-Bau Kft.

GRAFIKAI KIVITELEZÉS Drava Dekor Kft.

RESTAURÁLÁS Magyar Nemzeti Múzeum Műtárgyvédelmi
és Restaurátor Főosztály
MTA BTK Régészeti Intézet Restaurátor
Műhely

KIÁLLÍTÁS BERENDEZÉS Magyar Nemzeti Múzeum
Kiállításrendező Csoport

PROJEKT KOORDINÁTOR Ritoók Ágnes

KIÁLLÍTÁSI KATALÓGUS

SZERKESZTŐK Gergely Katalin
Ritoók Ágnes

FÉNYKÉPEK Dabasi András
Kardos Judit

ÁBRÁK Holl Balázs
Nagy Béla
Narmer Építészeti Stúdió
Ósi Sándor
Vieman Zsolt

OLVASÓSZERKESZTŐ Macskássy Zsuzsa

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS Kurucz Dóra

NYOMTA ÉS KÖTÖTTÉ Dürer Nyomda Kft.

FELELŐS KIADÓ Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest,
Csorba László főigazgató

ISBN 978 615 5209 15 4

© Szerzők, 2014

© Magyar Nemzeti Múzeum, 2014

A KIADVÁNY MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA:

20 éves az nka

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

TARTALOM

A KAROLING-KOR A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN ■ Szőke Béla Miklós	7	A KAROLING ADMINISZTRÁCIÓ BERENDEZKEDÉSE PANNÓNIÁBAN	36
AZ AVAR KAGANÁTUS FELBOMLÁSA	9	Az első grófságok a Duna völgyében	36
<i>Az avar kaganátus vezető méltóságai a kései avar korban</i>	9	Pannonia inferior a Dráva-Száva közén – Ljudewit lázadása (818-823)	37
Nagy Károly hadjárata (791)	10	Timocsánok, abodriták, praedenecenti, morvák, avarok (822)	38
Az avar „polgárháború”	12	<i>Harcok Alsó-Pannóniában 819-822 között</i>	40
<i>A tudun</i>	13	Bolgár hódítás (827-829)	42
Pippin hadjárata (796)	13	A közigazgatás átszervezése (828)	43
Avar utóvédharcok	14	<i>A keleti marcokból szervezett grófságok lokalizálása</i>	43
<i>A blatnicai lelet</i>	16	Ratpod és Rihheri grófságai	45
Krum kán győzelme?	18	<i>Sabaria civitas</i>	46
A kapkán népe 'inter Sabariam et Carnuntum' és a kagán „régii méltósága” (805)	19	PRIWINA ÉS CHEZIL (KOCEL)	48
<i>A kapkán</i>	19	MOSABURGI GRÓFSÁGA	
<i>A Cundpald-kebelty</i>	22	PRIWINA	48
Béke Aachenben (811)	23	Priwina és Nitrava	48
<i>A canizauci</i>	24	Menekülés és letelepedés	49
A kaganátus kulturális megjelenése az avar kor végén	25	<i>Priwina erődített udvarháza Zalavár-Várszigeten</i>	51
<i>A Kárpát-medence keleti felének települési kerámiaja</i>	26	Dux, comes a Karoling-Keleten	53
Vörs-Papkert B ■ Költő László-Szentpéteri József	31	<i>A Karoling-közigazgatás jellege Pannóniában</i>	55
<i>Sopronkőbida</i>	35	PRIWINA ÉS A KAROLING-ADMINISZTRÁCIÓ	55
		Hübéresből teljes jogú birtokos	55
		PRIWINA ÉS A SALZBURGI EGYHÁZ	57
		Térítés és térítők az első évtizedben	57
		Dominicus	59
		<i>Zalavár – Vársziget, Keresztelő Szent János-templom és kútház</i>	61
		<i>Zalavár-Vársziget, Mária-templom</i>	62

Sandrat és Ermperht	63
<i>Zalavár – Récskút, „bazilika”</i>	65
<i>Zalaszabar – Borjúállás-sziget,</i> <i>fatemplom és nemesi udvarház</i>	67
▪ Müller Róbert	
Salapiugin	72
A magánegyházak hálózatának kiépülése	72
<i>Helynévadás a Karoling Pannóniában</i>	73
Swarnagal és Altfrid	74
<i>Zalavár – Vársziget, Hadrinaus</i> <i>mártír-zarándoktemplom és kolostor</i>	78
<i>Kőfaragványok</i>	81
<i>Színes és festett ablaküveg-töredékek</i>	82
<i>Harang öntőminta</i>	84
<i>Kézműves műhelyek a Hadrianus-</i> <i>zárandoktemplom körül</i>	85
Rihpaldus	87
CHEZIL (KOCEL) ÉS METÓD	87
Konstantin és Metód Moráviában és Mosaburgban	87
Metód Pannónia érseke és Morávia püspöke	89
<i>Zalavár-Vársziget, Georgios bullája</i>	94
Mosaburg regia civitas – királyi pfalz	94
<i>Zalavár- Vársziget, Arnulf király</i> <i>palotája</i>	97
A Karoling-kori Kárpát-medence társadalma a temetkezések alapján	98
A mosaburgi elit és köznép viselete	101
<i>Asztali díszkerámia és konyhai</i> <i>edénykészlet Mosaburg/Zalavárban</i>	105
A KAROLING KELET FELBOMLÁSA	106
Magyarok a Dunánál – az Alföld a 9. század második felében	106
A Karoling Birodalom végjátéka Pannóniában	111
A brezalauspurci csata	114
TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM	116

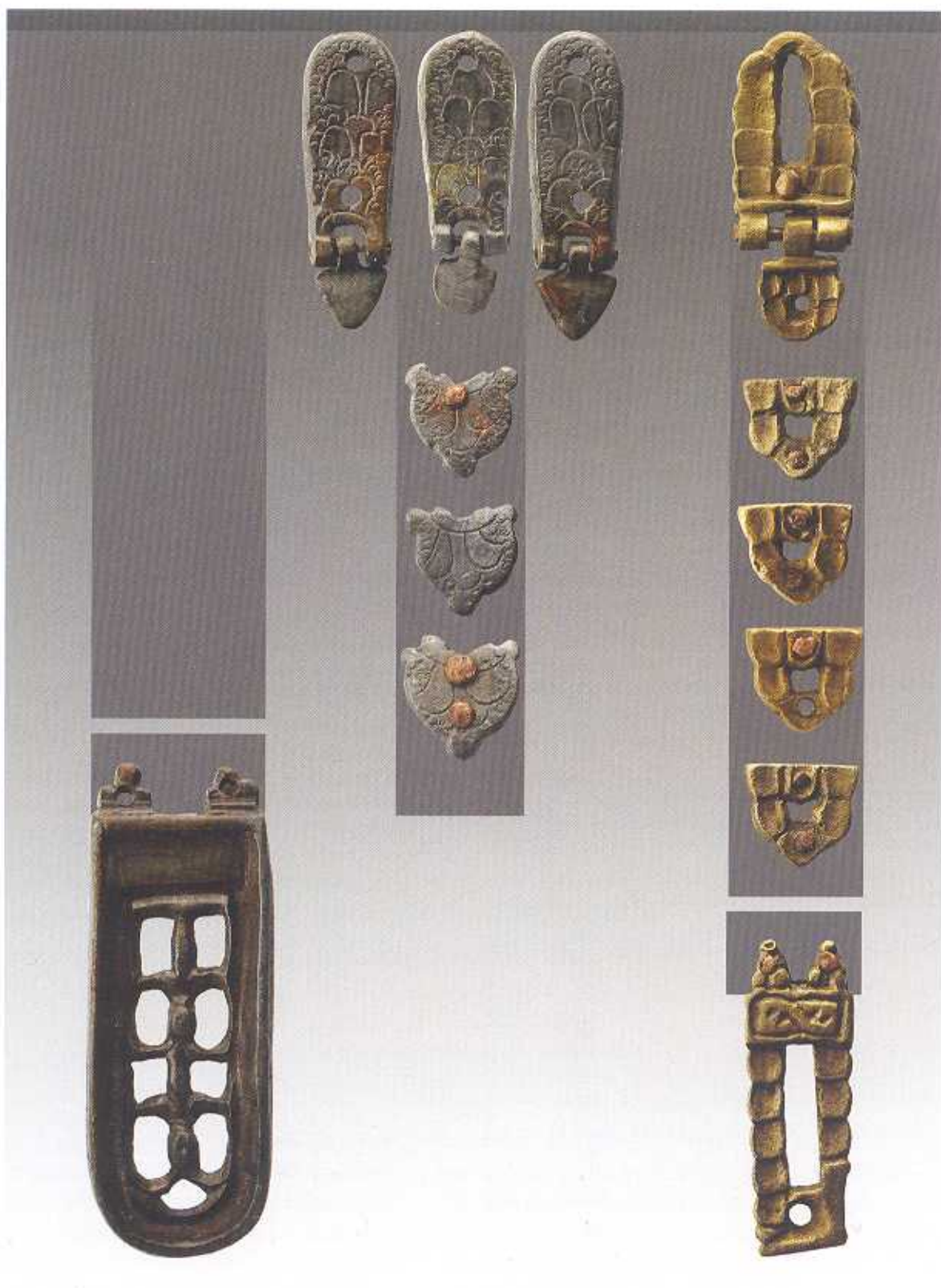
ÁLLATCSONTLELETEK MOSABURG/ ZALAVÁRRÓL

- Bárány Annamária, Vörös István

FAMARADVÁNYOK A 9. ÉS 10. SZÁZADBÓL

- Grynaeus András

15. KÉP • Övgarnitúra részlete

- Város-Papkevi B (Somogy megye) 259. sír, RRM 91.4.1-11. Bronz, önzott bronz, nagyszíjvég H: 6,1 cm, Sz: 2,1 cm; hiszíjvég H: 4,1 cm, Sz: 1,4 cm; csüngős övveretek 3,1×1,2 cm és 3,3×1 cm; hirtelvédők és mellékszíjveretek: 1,8×1,7–1,2×1,1 cm

16. KÉP ■ Övgarnitúra

■ Vörs-Papkert B 437. sz., RRM 96.55.1-5. Aranyozott bronz, csüngős veretek H: 3,5 cm; asztragalosz-bíjtató H: 10,8 cm; lyukvédő veretek 2,4×1,7 cm; szíjvég H: 3,3 cm; mellőkszíjveretek 1,35×1,2 cm

kezési rítusokat még zavartalanul folytatják, a lovas temetkezés, az étel-ital melléklet, a biritualitás (hamvasztásos és korhasztásos temetkezés) és a padmalys, helyenként halmos sírok egyaránt részei a temetőnek (12. KÉP). A pikkelydíszes, liliomos, és poncolt hátterű palmettadíszes, keskeny pajzs alakú veretek és szíjvégek a soktagú öv utolsó válfaja (13., 15. KÉP), és ekkor használják a hasonló díszítésű öntött aranyozott

bronz (14. KÉP) vagy aranyozott rézlemezzel bevont és rézzel, ezüsttel tausírozott vas lószerszámvereteket. A női ékszerek túlnyomórészt bronzból, rézből, ritkán ezüstdől, még ritkábban aranyozott bronzból készülnek, s kivételükben igen változatosak: különböző lemezgyöngy csüngők és egyszerűbb vagy összetettebb, kétoldalas szőlőfürtcsüngők díszítik őket. Emellett főleg a dróteliszerek különböző fajtáiból – pödrött

A mintegy 700 kora középkori sírt tartalmazó temető 1983 és 1996 között, a Kis-Balaton rekonstrukciós munkálatait megelőző feltárások során került napvilágra. A leletegyüttesek tanúsága szerint a késő avar kortól az Árpád-kor kezdetéig folyamatosan temetkeztek ide; a lelőhely legnagyobb sírszámú csoportját a késő avar – avar kor végi temetkezések alkotják.

A temető keleti szélén külön tömbben, egymástól átlag ötméterenként 6–7 sorban helyezkedett el 40 olyan lovas sír, amelyben az elhunyt férfiak és nők rendszerint a nagyméretű sírgödör északi felében Ny–K tájolással, mellettük ellentétes tájolással pedig a felszerszámozott ló feküdt. Közülük csak két lovas került el a fosztogatást, a többi sírt nagy valószínűséggel az Árpád-kor elején rabolták ki, legkésőbb III. Béla (1172–1196) uralkodása idején, amikor már egy falu népessége települt erre a helyre. A sírokban talált leletek alapján bizonyos, hogy az avar társadalom középrétegéhez tartozó gazdag családok temetkeztek ide. Dúsan aranyozott, vésett-poncolt és áttört pikkelymintás (16. KÉP), valamint a nagyszentmiklósi kincs stílusához közeli oroszlánábrázolásos övveretek (17. KÉP), szőlőfürtcsüngős és üvegyöngy díszes arany fülkarikák, állatalakos dobozos mellboglár (18. KÉP), továbbá a lószerszám aranyozott réz- és ezüstlemezekkel (19. KÉP), tausírozással díszített kantárveretei és kantárrózsái, ún. falerák jellemzik régészeti hagyatékukat. Nem ritkán több edényt – az egyszerű kis fazék mellett ún. sárga bögrét és palackot is – tettek túlvilági útravalóval töltve az elhunyt mellé (20. KÉP).

A temető nyugati felén szerényebb mellékletű temet-

kezések voltak, étel- és italáldozattal megtöltött fazekakkal és polírozott felületű sárga palackokkal. A férfiakat fegyverrel (lándzsa, balta), ezüstözést utánozó ónozott felületű veretes övvel, egy esetben pedig sarkantyús lábbelivel temették el. Viseletük szokásos eleme a vaskés és borotva. A nőknél egyszerű fülkarikákat, mozaikszemes és többtagú rúdgyöngyökből álló nyakláncot, poncolt díszű lemezgyűrűket, bronz- és vasfűlű üveggombokat találtak. Ezek a leletek részben már abból az időszakból származnak, amikor Priwina és Chezil a közeli Mosaburgban (a mai Zalavár területén) létrehozta alsó-pannoniai grófságának birtokközpontját. A vörsi temetőben eltemetett személyek egy időben talán a mosaburgi hatalmi központ egyik szolgálónépi közösségét is alkothatták.

A temető teljes használati idejére jellemző markáns szociális különbségekből arra lehet következtetni, hogy a kiemelkedően gazdag lovas temetkezésű családok az avar kor végén sem süllyedtek szolgálónépi szintre. Annak a kérdésnek az eldöntése azonban, hogy a mosaburgi grófsághoz milyen függelmi kapcsolat kötötte a Kis-Balaton egyik szigetén temetkező késő avar kori katonáskodó középréteg tagjait, még további vizsgálatokat igényel. A 9. században ide temetkezők egy része azonban a magyar honfoglalás után is helyben maradt, s a Kárpát-medencét birtokba vevő, idetelepült magyarokkal együtt egészen a 10–11. század fordulójáig (a magyar állam megszilárdulásáig) használta a temetkezési helyet. A temetőtől mintegy 800 méterre ÉNy-i irányban, egy mocsárból kiemelkedő halmon került elő a közösség települése, a Vörs-Papkert A lelőhelyen.

Költő László - Szentpéteri József

végű, hurkos-kampós záródású, egy- vagy többszörös S-végű, spirálcüngős, és tekercselt vagy hurkosan tekert alsó karikaívű, láncocskás csüngőjű ékszerekből – állnak, anyakláncokban pedig adinnyemaggyöngyök mellett egyre inkább nyugati eredetű gyöngyfajták tűnnek fel. A férfisírokban viszonylag gyakori a főként nyugati eredetű fegyvermelléklet (szárnyas lándzsa, egyélű kard, hosszú harci kés – lang sax –, sza-

kállas balta, köpűs, szakállas nyílhegy) és feltűnik a sarkantyú is. Ezek egyre nagyobb számban való megjelenése jelzi, hogy fokozatosan megváltoznak az életkörülmények, a gazdasági környezet és a kulturális kapcsolatrendszer. Az ún. avar kor végi fázis végére mind gyakoribb a szerény mellékletes, vagy teljesen melléklet nélküli sír, végleg eltűnik a soktagú öv, a gazdag ékszerválaszték.

17. kép ■ Övveretek
 ■ Vörs-Papkert B 347. és 378. sír
 RRM 93.250.2; 96.26.6-7. Bronz, kerek veretek Átm: 3-3,1 cm;
 bábus díszű veretek H: 4,1-2,9 cm

Másfajta változásokat érzékelhetiünk Északnyugat-Dunántúlon, Sopron környékén, és a vele szomszédos Burgenlandban és Alsó-Ausztria területén egészen Mühlring-Hart, és a vele szomszédos Purgstall an der Erlauf, továbbá a Duna túloldalán fekvő Wimm lelőhelyekig, amelyek valamivel később, a 8-9. század fordulójától a 9. század közepe tájáig keltezhetők. Különösen érdekes a purgstalli 225 síros, teljesen feltárt temető, melynek a korai fázisában még avar kor végi öntött bronz övgarnitúrák és női ékszerek, majd Sopronkőhida-típusú leletanyag – köztük a női ékszerek ekkor megjelenő, és csak erre a térségre jellemző azonos fajtái (drótelkeszer-család) és viselési módja, továbbá a fegyverek –, a kései fázisban pedig már a Mosaburg/Zalavár környéki szolgálónépi temetkezésekre jellemző tárgyak kerültek elő. A temető horizontális sztratigráfiája szemléletesen, egyetlen példában összefoglalva igazolja azt az akkulturációs folyamatot, ami az avar kor végétől, és a Karoling-kor kezdetétől a Karoling Birodalom teljes berendezkedéséig tartó időszakot jellemzi a birodalom egész

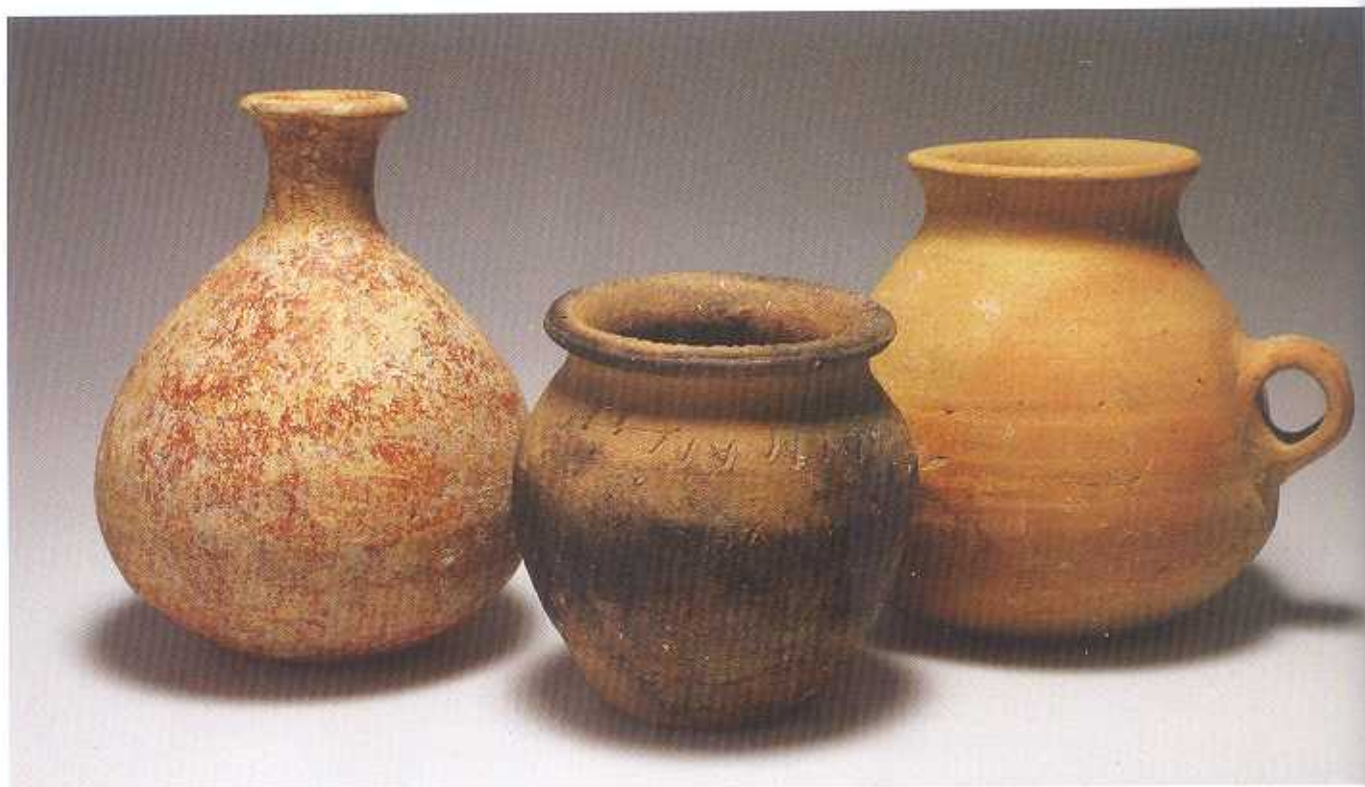
18. kép ■ Női ékszerek
 Vörs-Papkert B temetőből
 ■ Függőpárok 106. és 454. sír
 RRM 92.59.1; 96.46.1.
 Aranyozott bronz, kagyló.
 H: 2,8 ill. 4,4 cm
 ■ Gyöngysor 290. sír,
 RRM 92.149.1. Üveg
 ■ Pajzsos fejű gyűrű 301. sír,
 RRM 93.219.4. Bronz, Átm:
 2,3 cm

19. kép ■ Öv- és lőszerzám veretek

■ Vörs-Papkert B.371. sír

RRM 96.19.1-16. Bronz, aranyozott bronz, ónozott bronz, csat H: 4,3 cm; csüngős övveretek H: 2,8 cm, Sz: 1 cm; lyukvédő veret 2,1×1,8 cm; mellékszíjveretek 1,1×1,1 cm; lófej alakú veretek 2,1×1,5 cm; szíjvégek 2,3×2,1 cm és 2,8×1,9 cm

20. kép ■ Edények

■ Vöröspapkert B 348. sír, RRM 96.1.1-3. Agyag, M: 14,5 cm; 12,2 cm; 9,7 cm

21. kép ■ Fazekak

■ Sopronkőhida (Győr-Ménfőcsanak-Sopron m.) 13. sír; 64. sír; 132. sír. SM 62.24.7; 62.24.129, 62.24.289. Agyag, M: 20 cm; 15,5 cm és 18 cm

keleti peremterületén. Ezeket az Ennstől a Duna mentén végighúzó, majd dél felé fordulva a Keleti-Alpok hegyvonulatát széles ívben továbbkísérő csoportokat laza szálként köti össze egy pogány temetkezési szokás, az étel-ital adása a túlvilági útra, míg a Tullni-és a Bécsi-medence térségében ezen túl még az állatáldozat egy sajátos, *pars pro toto* változata, az ún. csonkolt marhakoponyás temetkezés is gyakori (Sopronkőhida-típusú temető). Ezek a pogány szokások a délről szomszédos karantán szláv területen teljesen hiányoznak, a Dunától északra fekvő térségben (morvák, csehek) pedig még csak ekkortájt váltanak a hamvasztásos temetkezési rítusról a korhasztásos (csontváz) temetkezésre.